

KIYÂFET İLMİ VE SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİNDE KAYITLI YENİ BİR KIYÂFET-NÂME ÜZERİNE

Nusret GEDİK

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet

Eski Türk Edebiyatı metinlerinden olan kıyâfet-nâmeler genel manada insanın dış görünüşlerinden yola çıkarak onun iç dünyası ve kişiliği hakkında hüküm veren eserlerin adıdır. Bu edebî ürünler gelenekten gelen ve tecrübe ile öğrenilen bir ilim olan firâset ilminin kollarından birini teşkil ederler. Bedr-i Dilşad'ın Murad-nâmesinden itibaren Türk Edebiyatında kıyâfet-nâme türünde manzum ve mensur olmak üzere birçok eser kaleme alınmıştır. Fakat bu edebî ürünlerin özellikle manzum olanları tanınmaktadır. Bu tebliğde üzerinde duracağımız eser ise Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümünde 4871. numarada kayıtlı olan bir mecmuanın 178-212. varakları arasında bulunan yazarı ve yazılış tarihi belli olmayan mensur bir metindir. Eser yedi makaleden müteşekkil bir yapı arz etmektedir. Biz bu kıyâfet-nâme metnini Alman filozofu Kant'ın "iç âlemi gözlemleyen bilim dalı" olarak tanımladığı ve bugünkü Batı literatüründe fizyonomi olarak adlandırılan kıyâfet ilmi çerçevesinde ve edebiyatımızdaki yeri açısından incelemeye çalışacağız.

KIYÂFET:

Arapça kavf kökünden türeyen kıyâfet "iz sürüp gitmek, takip etmek, peşi sıra gitmek" anlamlarına gelir.¹ Kıyâfet teriminin Türkçe'ye elbise şekil heyet, sûret, zâhir ve kılık anlamlarıyla Farsça'dan geçtiği tahmin edilmektedir.² Arapça'da "firâset" kelimesi de "iz sürmek, birinin arkasından gitmek" anlamına geldiği için Arap âlim ve edipleri kıyâfet yerine daha çok firâset kelimesini kullanmışlardır.³ Firâset, tasavvuf istilâhı olarak, Allah tarafından evliyaya ihsân edilen keşif hasletini ifade eder.⁴

KIYÂFET İLMİ :

İlm-i kıyâfet veya Arapların kullandığı ifadeyle İlm-i firâset insanın iç âlemi ile dış görünümü arasındaki münasebeti inceleyen bilim dalıdır.

İnsanın vücut yapısı ile karakteri arasındaki ilişki kesinlik göstermese de birçok bilim adamınca doğru kabul edilmektedir. İnsanoğlu tarihin her döneminde bu bilim dalı ile ilgilenmiş, çeşitli medeniyet dairelerinde kendisine farklı isimler verilmiş ve hakkında birçok fikir ileri sürülmüştür. Bilim dalı olarak bizdeki tabiri ile kıyâfet ilmi Arapların istilâhında yer alan firâset ilminden daha dar bir alanı ihtiva etmektedir. Türkler firâset ilminin Arap medeniyet ve coğrafyasını ilgilendiren kısımları (ibnü'l-ektâf, ilmü'l-irâfe, ilmü'l ihtida, ilmü'r-riyâfe, ilmü nüzûli'l-gays, ilmü kıyâfetü'l-eser) yerine insanın bedenî ve ruhî yapısıyla ilgilenen bölümlerini (ilmü'l-kef, ilmü'l-esarîr, ilmü'l-ihtilâc, ilmü kıyâfetü'l-beşer) ön plana çıkarıp bunları "kıyâfetü'l-ısr" ve "kıyâfetü'l-beşer" olmak üzere iki kısımda değerlendirmişlerdir⁵. Mevzu ve hususiyet itibarı ile ismini zikrettiklerimiz başta olmak üzere kıyâfet ilmine yakın ve bu grupta tasnif edilebilecek "İlmü'l-kıyâfe"den doğan çeşitli ilim dalları kullanılagelmiştir ve hakkında hükümler verilmiştir. Bunların çoğu Arap kültür hayatında etkili olan ilimlerdir. Taşköprülüzâde'ye göre "İlmü'l-kıyâfe"den doğan ilimler şunlardır:

- İlmü'ş-şemât ve'l hayâlân: insandaki ben vb. şeylere bakıp kişinin iç dünyasını keşfetme
- İlmü'l-ektâf: keçinin ve koyunun kürek kemiğine bakıp savaş, barış, kıtlık ve bolluk konusunda sonuç çıkarmak
- İlmü'l-irâfe: şu anda meydana gelen bazı olaylardan hareketle gelecekteki olaylar hakkında akıl yürütmek

¹ Mine Mengi, "Kıyâfetnâme", DİA, c.25, Ankara, 2002, s.513

² Amil Çelebioğlu, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB Yay., İstanbul, 1998, s.225

³ Mine Mengi, "Kıyâfetnâme", DİA, c.25, Ankara, 2002, s.513

⁴ D.B.Macdonald, "Firâset", İA, c.4, İstanbul, 1967, s.640

⁵ Mine Mengi, "Kıyâfetnâme", DİA, c.25, Ankara, 2002, s.513

- İlmü'l-ihtilâc: organlarda görülen segirme, çarpıntı vb. durumlardan ilerde olacak olaylara dair sonuç çıkarmak
- İlmü'l-ihtida bi'l berâri ve'l-akfâr: sahra ve çöllerde yön tayin etmek
- İlmü'l-riyâfe: toprağın nemine, bitkilere ve orada bulunan canlılara bakarak yer altı sularını bulmak
- İlmü nüzûli'l-gays: yağmurun yağıp yağmayacağını tahmin etmek
- İlmü'l-isr: iz sürmek¹

Kıyâfet ilmini, kıyâfetü'l-isr ve kıyâfetü'l-beşer olmak üzere iki kısımda değerlendiren Türkler, konu ile ilgili eserleri de bu bağlamda oluşturmuşlardır. Kıyâfetü'l-isr, insanların ve binek hayvanlarının yollardaki ayak izlerinden hareketle o canlı nesnenin genç veya yaşlı olup olmadığını, dişilik veya erkekliğini, hatta bazen bütün fizikî özelliklerini açıklama ilmidir.² Kıyâfetü'l-beşer de denilen kıyâfet ilmi ise zikredildiği üzere, insanın dış görünümünden hareketle kişinin iç (derunî) dünyasını ve ahlakî vasıflarını tespitte ve uzuvlarının nesebinin tespitte yarayan bir ilim dalıdır. Bu ilim dalına göre hüküm veren kimselere ise “Kâif” denilmektedir.

TARİHİ:

İnsanın beden yapısı ile kişilik özellikleri arasında bağlantı olduğu görüşünün geçmişi çok eskilere dayanır. İnsanı tiplere göre gruplandırma ilk defa M.Ö. V.yy.'da yaşamış olan Bukrat (Hipokrat) (M.Ö.460-377) tarafından yapılmıştır.Eflatun (M.Ö.428-347), Aristo (384-322) Calinus (Galenus 129-199)'un kıyâfet ilmi ile ilgili düşünce ve eserlerinin sözü İslâm âlemindeki bu konuyla ilgili eserlerde de geçmektedir.³Eski Yunan hekim ve filozoflarının fikir ve düşünceleri ile başlayan kıyâfet ilmi, İslâm Medeniyeti içerisinde de gelişme göstermiş ve bu konuda eserler kaleme alınmıştır.İslâm dünyasında değişik görüş ve hükümler kazanan kıyâfet ilmi, içerisinde bulunduğu medeniyet dairesine göre değişiklik göstermiş yer yer ise Batı dünyası filozoflarının hükümlerini aynen almışlardır. Özellikle Aristo'nun tespitlerinin etkisini İslâm Medeniyeti içerisinde yazılmış Kıyâfet-nâme'lerde gözlemleyebiliriz.

İslâmî devirde kıyâfet hakkında yazılmış ilk eserin müellifi, İmam Şâfiî (150-204/767-819) görünmektedir⁴. Lâkin bu eser günümüze ulaşmamıştır. İmam Şâfiî'den sonra el-Kındî(IX.yy. ortaları)'nin “Risâlet'ün fi'l-Firâse adlı bir eseri; Yuhanna ibnü'l-Bıtrık, Aristo'nun İskender için yazdığı siyaset kitabını, Kitâbü's-Siyâse fî Tedbîri'r-Riyâse adıyla Arapça'ya tercüme etmiştir. On makaleden oluşan bu eserin ikinci makalesinin son kısmı firâsete dairdir. Muhammed ibni Zekeriyâ Râzî'nin tıbbâ dair kitabı El-Mansûrî'de de firâsete dair bir bölüm vardır. Bu eserler kıyâfet ilmi ile alakalı ilk eserler olarak bilinmektedir. İbni Sina'nın da bu konuyla alakalı bir eseri olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Arapça olarak yazılan bu eserlerden ziyade Farsça olarak ise Kâşânî'nin elde bulunmayan bir eseri, Derviş Abdurrahman Mîrek'in “Tuhfetü'l-Fakîr”i, Emîr-i Kebir Hemedânî'nin Zahîretü'l-Mülûk adlı eseri Farsça yazılan ilk kıyâfet-nâme metinleridir.

TÜRK EDEBİYATINDA KIYÂFET-NÂME:

Kıyâfet (görünüm, kılık) kelimesiyle, nâme (mektup, yazılmış eser) kelimesinin birleştirilmesiyle yapılmış olan “Kıyâfet-nâme” deyimini, insanın dış görünüşleriyle karakteri arasındaki ilişkiyi, insanların sosyal münasebetlerinde dikkatli ve başarılı olmalarını sağlamak, iyi olmayan kişilerle yanlışlıkla ilişki kurmalarını önlemek için yazılmış eserlere verilen addır.⁵Türk edebiyatında bu konuda yazılmış eserlere “Vesiletü'l-irfân” ve “Zübdetü'l-irfân” gibi isimler verilmişse de genellikle “Kıyâfet-nâme” terimi kullanılmıştır. Edebiyatımızda gerek manzum gerek mensur birçok kıyâfet-nâme yazılmıştır. Bunların ekserisi mensur eserlerdir. Lâkin edebiyatımızda ilgi görenleri ve üstünde araştırma yapılanları genellikle manzum olarak yazılan kıyâfet-nâmeler olmuştur. Bu konuya temas eden ilk eser Bedr-i Dilşad bin Muhammed Oruc'un Sultan II.Murad'a ithafen yazdığı “Muradnâme” adlı mesnevisidir.⁶

¹ Abdülkadir Erkal, “Kıyâfetnâmeler Üzerine”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sy.13, Erzurum, 1999, s.218

²Mehmet Serhan Tayş, “Kıyâfet İlmi ve Seyyid Lokman Çelebi'nin Kıyâfet-nâmesi”, İslâm Medeniyeti, c.IV, 1979, s.92

³ Cevat Yerdelen, *Türk Edebiyatındaki Kıyâfet-nâmeler ve Niğdeli Visâli'nin Vesiletü'l-irfan Adlı Kıyâfet-nâmesi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,(Yüksek Lisans Tezi) Erzurum, 1988

⁴ Amil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., İstanbul, 1998, s.229

⁵ Cevat Yerdelen, *Türk Edebiyatındaki Kıyâfet-nâmeler ve Niğdeli Visâli'nin Vesiletü'l-irfan Adlı Kıyâfet-nâmesi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,(Yüksek Lisans Tezi) Erzurum, 1988

⁶ Abdülkadir Erkal “Kıyâfetnâmeler Üzerine”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sy.13, Erzurum, 1999, s.220

Fatih Sultan Mehmet devri vezirlerinden Mahmud Paşa'nın muhâsibi ve 1490 yılında tamamlanan Selâtin-nâme müellifi Sarıca Kemâl adı geçen eserinde

Ki düzdüm Türki dilden iki nâme
Ferâset-nâmedir bir Sûz-nâme

beyitiyle iki eserini haber vermektedir.¹ Fakat bu eserler şu an elimizde bulunmamaktadır. Nüshası mevcut olan en eski kıyâfet-nâme ise Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî (1449-1503)'nin manzum kıyâfet-nâmesidir. Bunun dışında yazılan diğer Türkçe eserler ise şu şekildedir:

Firdevsi-i Rûmî'nin, Firâsetnâme'si (Sultan II.Bayezid devri), Şabanî Sivrihisarî (16.yy.)'nin manzum kıyâfet-nâme tercümesi, İlyas İbni İsayî Saruhanî'nin (ö.1559) Kıyâfet-nâme'sini, Abdülmecid ibni Şeyh Nasûh (ö.1565)'un manzum Kıyâfet-nâme'si, Mustafa ibni Evranos (II.Selim devri)'un Kıyâfet-nâme'si, Bâlizâde Mustafa Efendi(III.Murad devri)'nin Kıyâfetü'l-Firâse adlı eseri, Niğdeli Visâlî (16.yy.)'nin Vesiletü'l-İrfân adlı eseri, Lokman bin Hüseyin (17.yy.)'in Kıyâfetü'l-insâniyye fi Şemâilî'l-Osmâniyye'si, Şeyh Ömer Halvetî(17.yy.)'nin manzum tercümesi, Ömer Fânî Efendi'nin Kıyâfet-nâme'si, Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1780)'nin Kıyâfet-nâme'si, Gevrekzâde Hâfız Hasan (ö.1801)'in tercüme eseri ve Mustafa Hamî Paşa'nın Fenn-i Kıyâfet adlı eseri edebiyatımızda belli başlı kıyâfet-nâmeler olarak bilinmektedir.

Görüldüğü üzere edebiyatımızda kıyâfet ilmini konu alan eserler gerek tercüme gerek telif yoluyla yazılmıştır. Bu eserlerin çoğunluğu mensur olmakla birlikte Hamdullah Hamdî, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Niğdeli Visâlî'nin eserleri manzumdur. Yukarıda saydığımız eserlerin yanı sıra kütüphanelerimizde daha birçok kıyâfet-nâme metni bulunmaktadır ve bu metinler kendisini gün ışığına çıkaracak araştırmacıları beklemektedir. Tebliğimize konu olan Kıyâfet-nâme de bu eserlerden birisidir. Bu tebliğde, bu yeni Kıyâfet-nâme'nin üzerinde durulacak, onun edebiyatımızdaki yeri, diğer eserlerden ayrılan yönleri belirlenmeye çalışılacaktır.

SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ 4871. NUMARADA KAYITLI KIYÂFET-NÂME

Tebliğimize konu olan Kıyâfet-nâme, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümünde 4871. numarada kayıtlı bir mecmuanın 178-212 varakları arasında yer alan, yazarı ve yazılış tarihi belli olmayan mensur bir eserdir. Eser tespit edebildiğimiz kadarıyla tek nüshadır. Daha sonraki araştırmalarda başka bir nüshasına rastlamamız mümkün olabilir.

Kıyâfet-nâme Arapça bir giriş kısmı ile başlamaktadır. Daha sonra ise eserin bir mukaddime ve yedi makale üzerine tertip edildiğini bize bizzat kıyâfet-nâme yazarı söylemektedir:

“Amma ba'd bu kitabın tertibi bir muqaddime yedi maqâle üzeredir”

Yazar daha sonra bize Kıyâfet-nâme içerisinde yer alan makaleleri ve bu makalelerin başlıklarını vermektedir. Eseri oluşturan makaleler şunlardır:

Muqaddime: Ğurûf-ı mermûza beyânındadır.
Maqâle-i evveli 'ilm-i firâset ta'rif beyânındadır.
Maqâle-i sânîye etraf-ı 'âlemde olan şeyr eğliniñ ağılağ u evşâfi beyânındadır.
Maqâle-i şâlişe ricâliñ evşâf u ağılağı beyânındadır.
Maqâle-i râbi'a mizâca ve bedene müte'allik câmi'a beyânındadır.
Maqâle-i hâmise insânın başında olan a'zâ-yı cüziyyesi beyânındadır.
Maqâle-i sâdise insânın elden gayrı 'azânın beyânındadır.
Maqâle-i sâbi'a elde olan emârât beyânındadır.²

Biz bu incelememizde eserin içinde verilen makale sırasını takip ederek özellikle hacimli ve içerik bakımından doyurucu olan bazı makaleleri -ki burada kastettiğimiz son makaledir- ayrıca tahlilî bir şekilde ele almayı uygun gördük. Eserin Arapça bir bölüm ile başladığını söylemiştik. Kıyâfet-nâme'de, daha sonra Mukaddime bölümü gelmektedir. Bu bölüm “Hurûf-ı mermûza” yani işaretlenmiş harfleri konu almaktadır. Yazar bu bölümde bazı Arap harflerine yüklediği bir takım anlamları belirtmekte ve eserin ilerleyen bölümlerinde karşımıza çıkacak bu harfleri anlamamızı sağlamaktadır. Bu bölümde kıyâfet ilminde ehil kişiler için birer harf tahsis edilmiştir. Metnin ilerleyen bölümlerinde karşımıza çıkacak hükümler öncesi bu harfler

¹ Amil Çelebioğlu, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB Yay., İstanbul, 1998, s.231

² vrk. 177b

bazen tek olarak bazen ise ikili, üçlü kullanımlarla Kıyâfet-nâme’de yer almıştır. Söz konusu olan harfler ve belirttikleri metinde şu şekilde geçmektedir:

“ | : Aristo’ya işaretdir. N:Eklimûn ص:Manşûriyye م:Îmâma س:Eylâdus’a ع :Şâfi’ye •: Cemâ’ate işaretdir.”¹

Aristo, Eklimûn ve Eylâdus kıyâfet ilmi ile ilgili bir takım görüşleri bulunan Yunan hekim ve filozoflardır. Şâfi bilindiği üzere İslâm Medeniyetinde kıyâfet ilmi ile ilgili ilk eseri yazan kişidir. Mansûriyye olarak metne alınan ve kendisine bir harf işaret edilen ise yine Arap tıp bilginlerinden olan Muhammed ibni Zekeriya Râzî olmalıdır. Zira onun tıbbâ dair eserinin adı El-Mansûrî’dir. İmâm ile kastedilen kişi ise Fahreddin-i Râzî olabilir. Cemâat’ın hangi kaynak olduğu konusunda ise bir tespit yapılamamıştır. Cemâat ile kastedilen genel toplum yargıları olsa gerektir. Yazar, işaretlenmiş harfler ile kıyâfet ilminde ehil olan bu kişileri ve dolayısıyla onların görüşlerini işaret etmektedir. Kıyâfet-nâme’de kullanılan bu sistem bize bir dipnot sistemi gibi görünmektedir. Nasıl ki günümüzde ilmî bir eser oluşturulurken metin içerisinde dipnotlar kullanılıp, konu ile ilgili kişilerin gerek kitaplarına gerek araştırmalarına veyahut sözlerine atıflar yapılıyor ise burada uygulanan sistem de bize bunu hatırlatmaktadır. Tek farkı, bu artık sayfa sonunda okuyucuyu konuyla ilgili bir diğer kaynağa yönlendiren dipnot olarak değil, cümle başında, görüşleri aynen alınan veyahut konuyla ilgili hükümlerine atıf yapılan kişinin bir harf ile işaretlenmesi şeklinde olmaktadır. Biz de metni incelerken bu kıstası göz önünde tutacağız.

Kıyâfet-nâme’de Mukaddime bölümünden sonra eseri oluşturan ilk makale gelmektedir. Bu makalede ilm-i firâsetin açıklanması yapılmaktadır. İlm-i firâsetin, ilm-i kıyâfet, ilm-i riyâzât ve ilm-i siyâkâtı kapsadığını belirten eserimizin müellifi, ilm-i kıyâfetin insanlar için kullanıldığını ve bu ilme vakıf olan kimselere “kâif” denildiğini hatırlatır. Bu ilmin ise evliya ve enbiya marifeti olduğunu söyler:

“Amma ‘ilm-i kıyâfet ve ‘ilm-i riyâzet ve ‘ilm-i siyâkat külliyesi bu ‘ilm-i firâsete müşâbih ‘ulûmdandır. Belki ondan müstemiddir. Evvelkisi ma’rifet-i beşer içindir. İkincisi ma’rifet-i yâ(?) içindir. Üçüncüsü ma’rifet-i eşer içindir. Ammâ kıyâfet lûgatda ma’rifet-i âşâra derler. Anı bilen kimseye kâif derler.”²

Eserin yazarı, ilm-i firâseti etraflıca açıkladıktan sonra Kıyâfet-nâme’nin esas kısımlarına geçmiştir. Bu ilimlerin tarifinden sonra diğer makaleler, insan bedeni ve karakteri arasındaki ilişkiler konu alınmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz isimlerin kısaltması olan harfleri Kıyâfet-nâme’nin ilk olarak bu makalesinde görmekteyiz. Makale başında ط ن م س harfleri bulunmakta ve bu harflerin işaret ettiği kişilerin görüşlerinin ittifakıyla makalenin Kıyâfet-nâme içerisinde ne sebeple yer aldığı açıklanmaktadır. Bu bölüm metinde şu şekildedir.

“ط ن م س dediler ki: cemî’ şehirleriñ ehliniñ ağılak u şabâyi’i birbirine muhâlifdir. Hiç bir şehir bulunmaz ki anıñ ağılak u şabâyi’i ahır şehriñ ağılakına ve tabâyi’ine muhâlif ve muğâyir olmaya”³

Makale içerisinde yukarıda ismini zikrettiğimiz Aristo, Eklimûn, Eylâdus gibi kişilerin kaynaklarda kıyâfet ile ilgili vardıkları kanaatlerin bir özeti verilmektedir. Bu kişilerin görüşlerinin ittifakı ile, şehirlerin insan karakteri üzerinde etkili olduğunu savunan müellif, makaleyi bu sebepten ötürü Kıyâfet-nâme’ye aldığını açıklamaktadır. Lâkin metinde belirtilen “şehir” kelimesini “kent, yaşanılan yerleşim birimi” yanında “ırk, kavim belirten bir unsur” olarak ele almak doğru olacaktır. Çünkü metinde şehirler belirtilirken şehir ismi değil kavim ve coğrafya adları kullanılmıştır. Yazar tasnifini bu esas üzerine yapmıştır. Makalemizde söz konusu olan on beş şehir veya kavim vardır. Bunlar: Ehl-i Mısır, Ehl-i Berberî, Ehl-i Şam, Ehl-i Hicaz, Ehl-i Rum, Ehl-i Irak, Ehl-i Hind, Ehl-i Sind (Çin), Ehl-i Yemen, Ehl-i Habeş, Ehl-i Nevb (Etiyopya, Afrika halkları), Ehl-i Sevahil, Ehl-i Magrib, Kavm-i Maşrık, Halk-ı Yunan.

Kıyâfet-nâme yazarı bu saydığımız kavim ve şehir mensuplarının huy, tabiat ve karakterlerinin kısaca üzerinde durmuş, genel bazı özelliklerini vermiştir. Meselâ müellifimizin, Anadolu ehli için hükümlere varılan yerde, bu coğrafyada yaşayan insanlarda mal ve makam tutkusu olduğunu, kibirli olduklarını, yeme içmeye düşkün olup, insan ilişkilerinin şanlarında fazlaca bulunduğunu belirttiği görülür. Yazar, bu bölge insanların anlama ve idrak yeteneklerinin güçlü olduğunu ayrıca belirtir. Yukarıda bahsi geçen şehir ve kavme mensup

¹ vrk. 178a

² vrk. 178b

³ vrk. 179a

kişilerin özelliklerinin buna benzer şekilde verildiği makalede bu bilgilerin bilinmesinde sonsuz fayda olduğunu belirtmiştir:

“Mağsūd-ı aşliyye bu makāleniñ zikrinde bî-niğāye fā’ide vardır. Eğl-i başirete mahfî ve püşide değıldir ki ol ecilden taqđım olundu.”¹

Kıyâfet-nâme’de çeşitli kavim ve ırka ait olan insanlar hakkında verilen bu hükümlerden sonra eserin bir diğer makalesi gelmektedir. Bu makalede erkeklerin fizikî yapılarından yola çıkarak söz konusu yapıya sahip olan kişilerin huy, tabiat, karakter özellikleri ile birlikte bunların iç dünyasına dair görüşlere yer verildiği görülmektedir. Kıyâfet-nâme’nin bu bölümü kendi içerisinde bir bütünlük teşkil etmektedir. Hakkında hüküm verilecek kişilerin ahlakî ve karakter özellikleri söylendikten sonra bu özelliklere sahip olan kişilerin genel beden görüntüsü hakkında bilgi verilmektedir. Bölüm içerisinde sırasıyla; hileci kişiler, zeka seviyesi yüksek olan erkekler, kalbi zayıf ve kendisi düşkün kişiler, anlaması güzel ve nefesine hakim kimseler kalbi sağlam ve kendisi hoşgörülü şahıslar, yiğit ve bahadır olan kimseler, korkak olan erkekler, hayasız ve anlama yeteneği az olan kişiler, kaba ve kötü olan kimseler, hırslı ve açgözlü erkekler ile birlikte son olarak tembel ve uyuşuk kişilerin nasıl bir bedene sahip olacağı, bu bedenin tüm fizikî özellikleri üzerinde durularak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Örneğin yazar nefesine hakim ve anlama yeteneği güzel olan erkeklerin; düz orta boylu olup, diğer organlarının boyuna uygun bir şekilde bulunduğunu belirtir. Bu kimseler ne çok kilolu ne zayıf olurlar. Gözleri şehladır. Yüzlerinin rengi beyaz olup daima güler yüzlüdürler. Tüm organları bedenine göre ne büyük ne küçüktür. Başları ve kulakları ne büyük ne küçük, bedenine münasip bir şekildedir. Elleri lâtif ve el parmakları uzundur. Tırnakları beyaz renktedir.

Eserin bu kısmında açıklanan karakter özelliği-benden ilişkisi dönemin genel toplum yargısını yansıtmaktadır. Bilindiği üzere ve diğer kıyâfet-nâme metinlerinden anladığımız kadarıyla insanın orta boylu olması, diğer uzuvlarının da bu itidal üzerine bulunması dönemin toplumsal yargılarınca olumlu düşüncelere yol açan kıstaslar idi. Bu gibi toplumsal görüşlerin kıyâfet-nâmeler dışında halkın kullandığı atasözü ve deyimlerde de eserimizdeki görüşlere paralellikle yer aldığını söyleyebiliriz. Eserimizde hileci kimseler için belirtilen özellikler halk inanışlarındaki yaygın bazı kanılar ile büyük oranda benzerlik göstermektedir:

“Eğer göz gök olup eşrâf noğşa olursa ne’üzübillah men şerre gayetde ehl-i şerr olmağa delildir.”²

Hileci kimselerin göz renginin mavi olduğunu ve parmaklarının beşden fazla olduğunu belirten yazarın bu görüşü bu konuda yapılmış halk inanışlarındaki yaygın bazı kanılar ile büyük oranda benzerdir.³ Sanatçı toplumun estetik değerlerinin yansıtıcısıdır. Dolayısıyla halk içinde yer alan yaygın kanaatlerin eserine yansması gayet doğaldır.

Kıyâfet-nâme’nin bir diğer makalesi olan dördüncü makalede verilen hükümler bedenin rengi ve nasıl bir yapıda bulunduğu ile ilgilidir. İnsan bedenini; yumuşak, katı, soğuk, nemli, kuru gibi sınıflandırılan Kıyâfet-nâme’de bu sınıflandırmalar eşliğinde bir takım hükümler verilmiştir:

“Eğer şaru yâ yaşıl yâ kül rengi qarışmış olsa ol beden bedenleriñ gâyet şerlüsüdür. Mizâc cihetinden ve cigerinden ve şalağından marazı ve zağmeti hâli olmaz. Ve’l-ğâsıl sığğati az olur.”⁴

Makale kendi içerisinde “fasıl” adı verilen bölümlere ayrılmaktadır. Bu fasıllar ise bedenin harareti (sıcaklık), yubûseti (kuruluk), bürüdeti (soğukluk), rutûbeti (nemlilik) gibi özelliklerine ayrılmıştır. Bu özelliklerin görüldüğü bedenler hakkında hükümler verilmiştir. Bu kısım altı fasılla devam etmektedir. Bir örnek olması bakımından bahsettiğimiz fasıllardan birisini buraya almayı uygun gördük. Böylece müellifin bu bedenlere ait hükümlerini ne şekilde verdiğini anlamamız daha kolay olacaktır.

“Ruşübeti gâlip olan bedenîñ ‘alâmeti oldur ki: Eti ve siñirleri gâyetde yumuşak ve süst ve za’if olup kemikleri ve öğeleri ve şamarları gizlü ola. Etinde ve derisinde kuvvet ü istiğkâmı olmadığınan ötürü zağmete ve meşakqate ve belâya dü[ş]meyip hür ola ve huyı gâyetde yaramaz ola.”⁵

¹ vrk. 180b

² vrk. 189a

³ Mine Mengi, “Kıyafetnameler Üzerine”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1977, s.305

⁴ vrk. 185a

⁵ vrk. 186a

İnsan bedeninin sahip olduğu renkler ve özellikler ile ilgili bu gibi hükümler veren eserimizin müellifi, daha sonra bir diğer makaleye geçmektedir. Bu makale insanın kafa yapısı ve baş çevresinde bulunan organlar hakkındadır.

“Ger ‘uzvuñ keyfiyeti ne şıfatda delıldir. Ger bir ‘uzuv bir fasilla mütebeyyin çılınmışdır.”¹ diyerek bize baş çevresinde bulunan her bir organ için bir fasıl halinde makaleyi tertip ettiğini bizzat eserimizin müellifi haber vermektedir.

Söz konusu makalede on altı fasıl bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla baş, başın beyin kısmı (kafatası), baş kılları(saç), alın, kaş, göz, kulak, ağız, yüz, avaz(ses), gülmek, nefes almak, yüz rengi, sakal ve boyun hakkında olarak tasnif edilmiştir. Eserin yazarının diğer makalelere nazaran bu makale ve belirtilen uzuvlar üzerinde ayrıca durduğunu söylemek yerinde olacaktır. Çünkü ona göre insan karakterini anlamada yüz ve bilhassa el izleri çok önemlidir. Çünkü müellifimize göre yüz hatları ve görünümü, insanın iç dünyasını anlamada el çizgilerinin belirttiği hükümleri geçemez. El çizgileri ile kısmı diğer bir makalede tahlilî bir şekilde ele alınmaktadır. Yazarın belirttiğimiz uzuvlar için bir fasıl oluşturduğunu söylemiştik. Makale içerisinde bir fasıl ise bu makalenin eser içindeki önemini belirtecek şekilde verilmiştir.

Fasıl: A’zâ-i cüziyyeden her ‘uzuv ahlâk-ı ğamîdeye ve zemimeye delâlet eder. Ve lâkin elden ğayrı a’zâdan yüzle göz ziyâde delâlet eder. Ammâ elin delâlet cümlesinden ziyâdedir. İnşallah’ür-rahim tafşil üzerine zıkr olunur ve gözün evşâfi delâletinden yüzün delâlet ziyâde olduğuna üç vech beyân etmişler ve vech-i evvel budur ki kemâlât-ı hübluğa ve noşşân-ı rasatlığa delâlet eder. Şek yokdur ki Mağall-i ğüsne ve kaç yüzde kalan a’zânın ğüsne ziyâde iltifât etmezler. Vech-i şânî budur ki: Bir kişi utansa yâ ğazaba gelse yâ sevinse yâ melûl olsa yüzde bir ğâlet ğâsıl olur ki kalan a’zâda olmaz. Vech-i şâlis budur ki insanın ulu(?) göziñ ‘aqlı ve fehmi ve zikri ve ğıfzıdır ve bunların ma’deni dimâğdır. Zîrâ baş havâsın ve fikriñ şavma’asıdır. Pes yüzün delâlet bu kuvvaya kavîdir. Bu vücühdan ma’lûm olundu ki vechün delâlet elden ğayrı a’zâda evceh ve ef’aldır.²

Yazar, bu açıklamalarının ışığında konu edindiği uzuvların fizikî özellikleri ve insan kişiliği arasındaki bağlantı hakkında bir takım hükümler verir. Örneğin, bu hükümlerden birisine göre insanın yüzünün rengi siyaha benzer bir bakıma esmer olursa, bu o insanın yaramaz ahlaklı ve korkak olduğunun bir göstergesidir. Kızıl renge meyleden yüz rengi ise kuvvet ile birlikte yüce himmetlere dalalet eder. Eğer insanın alını kızıl renge yakın bir renk ise bu onun çok içki içip, mest bir kişiliğe sahip olduğunun göstergesidir. Beyaz yüz ve mavi gözler ise vefasız ve günahkar bir kişilik örneği olarak karşımıza çıkar.

Kıyâfet-nâme’nin bundan sonraki bölümü bir diğer makale olan altıncı makedir. Bu makalede yine fasıllar halinde tertip edilmiş olup altı fasıldan müteşekkil bir yapı arz eder. Bu fasıllar sırasıyla; Göğüs, Arka, Bel, Kol, Ayak ve Cinsel Organlar için ayrılmıştır. Bu organların yapılarına göre hükümler veren müellifimiz, eserini kaleme alırken tebliğimizde adı geçen kişilerin görüşlerinin dışında yine edebiyatımızda bir tür olan ve Hz. Muhammed’in bedeni özelliklerini anlatan “Hilye”lerden yararlanmış olabilir. Zira verdiği hükümlerin birinde;

“Ġayet etlü olmağ ziyâde ğamâkate delıldir.”³ demiştir. Lâkin:

“Ammâ İmâm Muğammed Rahmetu’llah-ı ‘ileyh hem etlü ve hem zekî imiş. Lâkin böyle olmağ nâdirdir.”⁴ diyerek İslâm Peygamberini bu hükümlerinden muaf tuttuğu gözlenmektedir. Bu da bize yazarın peygamberimizin fizikî görünümüne vakıf olup bu tür eserlerden yararlandığını gösterir.

Yukarda belirttiğimiz uzuvlar hakkında kısaca çeşitli hükümlere varılan eserde bundan sonra üzerinde en çok durulacak olan eserin yedinci makalesi yer almaktadır. Bu makale insanın elinde olan çizgilerden ve bu çizgilerin durumuna bakılarak çıkarılan hükümlerden oluşmaktadır. Eserin bu makalesinde yazar anlatmak istediği hükümleri şekiller ile desteklemiş ve metni anlamada bizlere kolaylık sağlamıştır. Müellife göre insanın elinde olan çizgiler, onun iç dünyasını anlamada en iyi yol gösterici unsurlardır.

“Bilgil ki sâ’ir-i a’zânın şıfat-ı ğamîdiyye ve resmîyye delâletlerinden kefiñ delâlet-i efşah ve evzâğ olduğu ecilden el için müstaķil bir maķâle zıkr edip tafşil üzerine şekiller ile hüşüşün ve sâ’ir cüz’iyâtın ağvâlin beyân kıldık. Ammâ elin evşâfi delâlet-i sâ’ir a’zâdan ziyâde olduğuna sebep böyle buyurdular ki ‘ibadât u hasenât ve şabra ve cihet-i ma’âşü’s-setr(?) olmaz. Ger ‘uzvuñ ele iğtiyacı vardır. Sâ’ir a’zâyı her ğah göre

¹ vrk. 186b

² vrk. 190a

³ vrk. 196a

⁴ vrk. 196a

şurmaz. Çak Te'alā anı gözüne manzūr kılmışdır. Tā kim ādem oğlanları elde olan emārātı görüp şıfat-ı mezmūmı memdūğa tebdil etmek için ve daħi birbiriniñ elin görüp yaramaz şıfatlı kişilerden iğtirāz etsün deyu. Ve daħi elde olan 'alāmetler çoğdur."¹

Bu bölüm eser içerisinde yer almasına rağmen aslında Kıyâfet-nâme'nin diğer makaleleri gibi bir bölüm değildir. Bu makale esasında farklı bir risaledir. Yazar, bu makaleyi belirttiğimiz üzere el izlerinin kıyâfet ilmindeki yeri ve önemi üzerine esere aldığı kaydeder. Ayrıca evvel zamanda ve içinde bulunduğu devirde kul ve cariye alırken ellerine baktıklarını belirtir. Bu bize Bedr-i Dilşad'ın "Muradnâme" adlı eserindeki kul ve cariye alırken dikkat edilmesi gereken hususları hatırlatmaktadır.²

"Zirā her bir kişi nev'e evşāf u aġvāle muttaşıfıdır. Evvel zamānda kul ve cāriye alur olsalar elde görürler idi. Şıfat-ı ġamīdeye muttaşıf ise alurlar ve illā deġilse almazlardı. Bu zamanda daħi taqlid edip görürler."³

"ġuşūşā ki bu elde olan hāşlardan ama bu kefiñ aġvāli ve eşkālī ġaķıķatde bir risāledir. Bu kitābdan deġildir. Lıkın bilinmesi lāzım ve lā-büdd olduġu ecilden bu kitāba ilġaķ edip bir maķāle kıldıķ. Ve bu maķāleyi daħi bir muķaddime altı bāb üzerine tertip etdik. Nitekim aşıl risālede idi."⁴

Müellif, makalenin mukaddime bölümünde elde bulunan parmakların isimlerini ve bu parmaklara tahsis ettiği harfleri açıklamaktadır. Ayrıca el içerisinde bulunan çizgilerin isimlerinin yine bu bölümde verildiği görülmektedir. Kıyâfet-nâme'de el içinde bulunan çizgilerin isimleri belirtildiği gibi bu çizgiler, yine önceki makalelerde gördüğümüz gibi bazı harfler aracılığı ile metin içerisinde yer almaktadır. Bu bölümde ayrıca her bir parmağın etkisinde olduğu yıldızın adı da zikredilmiştir. Parmaklara birer harf tahsis eden yazar, her parmağın bir yıldızın hükmünde olduğunu bildirmiştir. Örneğin baş parmak yüksek olması sebebiyle Zühal yıldızının, şahadet parmağı Müşteri yıldızının, orta parmak Mirrih'in, yüzük parmağı Şems'in ve serçe parmak diye adlandırılan son parmak Zühre'nin hükmündedir. Bilindiği üzere bu yıldızlar, Batlamyus'un felekler sisteminde yer alır. Eski edebiyatımızda ve kültürümüzde önemli yere sahiptirler. Parmağın sırasına göre tahsis edilen harfler ise şunlardır : ا ب ج د ه

Mukaddime daha sonra el içi çizgilerinin isimleri açıklanmakta ve bu çizgiler için kullanılacak harfler belirtilmektedir. Yazar, metin içerisinde çizgilerin bu isimleri yerine bu harfleri kullanmaktadır. Örneğin, el içindeki en uzun çizgi olan ömür çizgisinin yerine metin içerisinde م س harfleri tahsis edilmiş ve bu harfler kullanılmıştır. Elin kol ile birleştiği, bilek diye tabir ettiğimiz yerde bulunan ve birbirine paralel iki çizgi için kullanılan harfler şunlardır: ع ا ی ت

Mukaddime bölümünde yapılan bu açıklamalardan sonra metne bir şekil ilave edilmiştir. Bu makale eserin en hacimli ve konu itibarıyla en çok üzerinde durulan bölümüdür. Burada anlatılanlar diğer makalelerdekinden ziyade daha tahlilî bir şekildedir. Mukaddimedeki sonraki bölümler ise belli el çizgilerinin vasıflarını bildirir. "Bab" ismi verilen bu bölümlerde bu çizgiler ve el üzerinde bulunan diğer şekiller üzerinde durulmaktadır. Daha sonra makalenin son kısmında ise elde olan çizgilerden kişinin talihi ve yıldızının buna etkisi üzerinde bir takım hükümlere varılmaktadır. Metinde belirtildiğine göre erkekler hakkında hüküm verirken sağ, kadınlar hakkında hüküm verirken ise sol el çizgilerine göre hüküm vermek lazımdır. Çizgilere göre insanın ömründen, gelecekte başına ne gelebileceğine, geçireceği hastalıklardan, ölümünün ne şekilde olacağına, hayatının hangi dönemlerini ne şekilde geçirip mal ve izzeti ne zaman bulacağına kadar çok çeşitli konularda hükümler verilmektedir. Hatta ilginçtir ki bir bölümde kadınların çocuklarının erkek veya kız olacağını tahminine dair bazı kayıtlar vardır. Şu an ki teknolojik gelişmelere sayesinde bilinebilen bu gibi durumlar Kıyâfet-nâme'nin yazıldığı dönemde ise bu eserler aracılığı ile tahmin edilmektedir.

"Eğer bilmek dilersen bir kimseniñ 'avretleri ve oğlancıkları ne kadar ola Zühre yerinde mersüm olan hāşşlardan ma'lumdur. Nazar edesin. Eğer o barmağın dibinden elin sol cānibi şarafına geçerek hāşşlar elin uzunluğuna iner olsa ol kadar oğlancıklara delālet eder. Eğer ol hāşşlardan elin şoğrusuna kıtı şoğru olursa oğlancıklara delālet eder. Eğer egrirek olursa kıız oğlancıklara delildir. Hāşşlar 'adedince 'adedi olur. Mümkündür ki ķankısı evvel toğura bilesin."⁵

¹ vrk. 196a

² Ceyhan Adem, *Bedr-i Dilşad'ın Mûrad-nâmesi*, c.II MEB. Yay., İstanbul, 1997, s.881

³ vrk. 196b

⁴ vrk. 196b

⁵ vrk. 204b

Bu hükümlerini etraflıca genişleten yazar hemen her konuda el çizgilerinin bir anlamını verir ve bu çizgilerin durumuna göre çıkarımlar yapar. Yazar verdiği işaretler ile ilgili hükümlerin doğru anlaşılması içinse yine şekillere başvurur ve anlattıklarını şekiller ile destekler. El üzerinde bulunan bazı işaretleri yine şekiller üzerinde gösterip hemen yanına delil olduğu bazı olayları veyahut hastalıkları yazar. Makalenin son bölümlerinde ise el parmakları ve yıldızlar arasındaki ilişki konu edinilmiştir. El parmağının ayadan çıktığı yerlere “yıldız mevzisi” adını verip her parmağın bu konumuna bir yıldız belirleyen müellfi burada bulunan çizgilere göre bir takım hükümler verir. Bir örnek olması bakımından buraya metnin küçük bir bölümünü almamız yerinde olacaktır.

“ Eğer müşteri yerinde şoğrı ĥaşşlar elin uzunluğuna erse ne kadar parmađıñ dibine yakın olup çok olsalar ol kadar ziyâde mâlları ve ‘izzetleri ve mertebeleri ve iyilikleri sahib-i ĥayr olmağa delâlet ider. Ammâ şart budur ki ĥayrı ĥaşşı kesmiş ve yükselmiş olmaya.”¹

Kıyâfet-nâme'nin bu son ve en önemli makalesinden sonra eserimiz bir dua kısmından sonra bitmektedir. Esere genel olarak baktığımızda dilinin son derece sade olduğu görülmektedir. Bunu halk için yazılmış olduğu sebebi ile açıklayabiliriz. Son bölümün kıyâfet ilminin bir kolu olan “ilm-i kef”e dair bir risâle olduğu açıktır. Yer yer fal özelliği de gösteren bu kısım Osmanlı toplum yapısında genelde halkın rağbet edeceği bir yapı arz eder. Şerî hükümlere göre hareket eden Osmanlı yönetici sınıfı ve aydın kesimince bu tür eserlerin hoş karşılanmayacağı muhakkaktır.

SONUÇ

Tebliğimize konu olan Kıyâfet-nâme genel itibariyle bu alanda yazılan diğer eserlerin hükümlerine benzer yargılar taşımaktadır. Fakat özellikle son makalesi Kıyâfet-nâme'mizi diğerlerinden ayıran kısımdır. Eserin son makalesi kıyâfet ilminin bir kolu olan “ilm-i kef” hakkındadır. Bu alanda şimdiye kadar çalışılan kıyâfet-nâme metinlerinde ilm-i kef'in eserimizdeki kadar ayrıntılı bir şekilde yer almadığını gözlemlememiz mümkündür. Bugün ilm-i kef üzerindeki araştırmalar daha çok “fal” niteliği taşımaktadır. Eski Mısır'da gelişip Batı literatüründe “Şiromansı” adını alan bu ilim üzerine bizim kültürümüzde de eserler yazılmıştır. Tebliđe konu olan metin bilinen diğer Kıyâfet-nâme'lerden bu tarafı ile ayrılmaktadır. İlm-i Kıyâfet hakkında değişik kişilerin görüşlerini barındıran eser, bir derleme niteliği taşımaktadır. Tebliđe konu olan metin ise genel kıyâfet ilmi yargıları yanında ilm-i kef hakkındaki hükümleri ile edebiyat ve kültür araştırmalarımız için farklılık arz etmektedir. Halk arasında “Gizli İlimler”, Batı kültüründe ise “Okültizm”in bir kolu olarak nitelendirilen ilm-i kef ,Eski kültür hayatımız içinde tebliğimize konu olan metinler aracılığı ile var olmuştur.

KAYNAKÇA:

1. Mine Mengi, “Kıyafetnameler Üzerine”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1977
2. Amil Çelebioğlu, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB Yay., İstanbul, 1998, s.225
3. Cevat Yerdelen, *Türk Edebiyatındaki Kıyâfet-nâmeler ve Niğdeli Visâli'nin Vesiletü'l-irfan Adlı Kıyâfet-nâmesi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,(Yüksek Lisans Tezi) Erzurum, 1988
4. Mine Mengi, “Kıyafetnâme”, DİA, c.25, Ankara, 2002
5. D.B.Macdonald, “Fırâset”, İA, c.4, İstanbul, 1967
6. Mehmet Serhan Tayşı, “Kıyâfet İlimi ve Seyyid Lokman Çelebi'nin Kıyâfet-nâmesi”, İslâm Medeniyeti, c.IV, 1979
7. Abdülkadir Erkal “Kıyafetnâmeler Üzerine”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sy.13, Erzurum, 1999
8. Ceyhan Adem, *Bedr-i Dilşad'ın Mûrad-nâmesi*, c.II MEB. Yay., İstanbul, 1997

¹ vrk. 210a

